

РОЗДІЛ VIII. ХРОНІКИ / РЕЦЕНЗІЇ Й АНОТАЦІЇ

Традиційні українські прізвища в новій інтерпретації

Рецензія на книгу: *Поповський А. Дециця про українські прізвища: монографія. Дніпро: Ліра, 2020. 300 с.*

DOI 10.31558/1815-3070.2020.39.12

УДК 811.161.2'373.232.1(02.064)

Останнім часом спостерігається посилений інтерес до дослідження українських прізвищ і осмислення їх культурно-мовної природи. Таке зацікавлення не є випадковим, а зумовлене важливістю вивчення цих антропонімів не лише для мовознавства, а й для гуманітаристики загалом, оскільки прізвища є невід'ємною й активною частиною лексики будь-якого народу, вони відображають особливості історичної епохи, самобутність світогляду людей, їх матеріальну й духовну культуру, економічні, політичні та побутові особливості суспільства.

На сьогодні в науковій літературі є досить багато цікавих розвідок із питань української антропонімії С. Бевзенка, Б. Близнюк, Н. Булави, Г. Бучко, І. Варченка, С. Вербича, В. Горпинича, Л. Гумецької, О. Добровольської, І. Єфименко, І. Желєзняк, Ю. Карпенка, І. Козубенко, І. Корнієнко, Л. Кравченко, Л. Кракалії, Л. Масенко, М. Наливайко, Р. Осташа, С. Панцьо, В. Познанської, Ю. Редька, І. Сухомлина, О. Ткаченка, І. Фаріон, М. Худаша, П. Чучки та інших. Але й досі потребують ґрунтовного наукового опрацювання чимало питань теоретичного і практичного характеру.

Рецензована монографія Анатолія Поповського *«Дециця про українські прізвища»* присвячена актуальним питанням сучасної лінгвістики – з'ясуванню походження, творення на основі певних мовних компонентів українських прізвищ, встановленню тенденцій їх активного функціонування в діловому мовленні, вживанню як образної характеристики в художніх творах, засобах масової інформації; виявленню причин деформаційних процесів на фонетичному, морфологічному, евфонімічному та інших рівнях.

У своїй структурній цілісності монографія є досить ємною, окрім Передмови та літератури, містить вісімнадцять розділів-нарисів (сс. 10–300). З урахуванням специфіки репрезентованого мовного матеріалу варто відійти від послідовності в аналізі розділів-нарисів монографії, подаючи його з урахуванням різнорівневості мовних одиниць.

Доцільно насамперед звернути увагу на Передмову, оскільки саме в ній дослідник визначає проблематику роботи та актуальність розвідки, окреслює важливість усвідомлення «питання історії родоводу та його смислового змісту, закарбованого в прізвищі» (с. 8), у пробудженні й збереженні національної свідомості, у вихованні сучасного юнацтва.

У нарисі *«Українські прізвища із спонукальним компонентом»* (сс. 10–38) автор акцентує увагу на тому, що такі антропоніми належать до найдавніших.

Вони пов'язані з назвами народних свят (*Паликона, Маковії*), української демонології (*Вернивод*), фольклору (*Котигорошко, Крутивус*) (с. 11). А. Поповський, аналізуючи багатий фактичний матеріал з опертям на дослідження Н. Шульської та О. Антонюк, визначає джерелом сучасних українських прізвищ прізвиська з прозорою семантикою й підкреслює, що в них закарбовано ті первинні ознаки, звички, соціальний стан, трудові процеси та інші особливості людей, на основі чого їм надавалися назви-характеристики (с. 12). Особливу увагу дослідник звертає на способи творення прізвищ, зокрема як найактивніший виділяє лексико-семантичний, у межах якого реалізовані 16 моделей. Найпродуктивнішою є модель **спонукальна форма дієслова + іменник, прикметник**. Відразу потрібно зауважити, що вражає не тільки кількість фактичного матеріалу, а і його різноманітність, наприклад: *Болиголова, Варибрус, Гладиборода, Загубинога, Дерикіт, Положишило, Смикнивухо* (сс. 17–24). Меншою продуктивністю відзначені моделі **спонукальна форма дієслова: Пернай, Пирай** (с. 24); **спонукальна форма дієслова + прислівник: Їжтрошки** (с. 24); **іменник + спонукальна форма дієслова: Конограй, Мишограй** (сс. 24–25); **прислівник + спонукальна форма дієслова: Рідкоплюй, Слабогрій** (с. 25) та ін. Особливо автор наголошує, що прізвища такого зразка – явище феноменальне. Це генокод і духовний скарб українського народу.

Єдиний змістовий блок із першим нарисом становлять студії, у яких досліджуються окремі компоненти у словотвірній структурі українських прізвищ, а саме: «Українські прізвища з компонентом **крив-**» (сс. 229–257), «Українські прізвища з компонентом **-їд- (-їж-)**» (сс. 258–272), «Українські прізвища з компонентом **біл-**» (сс. 273–280) та «Українські прізвища з компонентом **лих-**» (сс. 293–300). Важливим є те, що автор, аналізуючи антропоніми із констатованими компонентами та розкриваючи їх етимологію з послідовним розкриттям характеристики семантичної організації, словотвірної й семантичної класифікації, одночасно акцентує увагу на активності функціонування цих найменувань у різних сучасних дискурсах, на їхньому пізнавально-виховному значенні. Варто наголосити, що в монографії А. Поповського досліджений надзвичайно багатий фактичний матеріал. Так, для простеження словотвірних можливостей і динаміки процесів у прізвищах із компонентом **-крив** автор подає понад 200 одиниць антропонимів.

Для аналізу прізвищ із компонентом **біл-** А. Поповський обирає усталену в українській ономастиці класифікацію антропонімів за семантикою основ, виділяючи: **а) прізвища, в основі яких відображена онімна лексика (власні назви); б) прізвища, в основі яких лежить апелювативна лексика (загальні назви); в) прізвища з полісемантичною антропоосною з непрозорою семантикою**. Закономірним висновком вивчення таких найменувань є твердження про те, що студії такого зразка сприяють виокремленню ядерних і периферійних прізвищевих найменувань, встановленню домінування певних лексико-семантичних груп, виявленню кореляційних зв'язків між ментальними константами й антропоосновами, увиразнюють етнокультурну специфіку антропонімної організації України в сучасних комунікативних процесах духовного світогляду українців (сс. 278–279).

А. Поповський переконливо доводить, що слова з компонентом *лих-* належать до активної загальноновживаної лексики (*лихо, лиховісний, лиходій*); входять до фразеологізмів («*Узнати, де лихо живе*»; «*Випити ківши лиха*»); прізвищевих назв: *Лихий, Лихавчук, Лихобабенко, Лихогруд, Лихограй, Лихоноша, Лихоліт* та ін. (с. 293). Наголошує, що в прізвищах із компонентом *лих-* закладено певні характеристики людини: **а) здатність чинити лихо, страждання, проявляти задирикуватість чи паплюжити когось:** *Лиховський, Лихоносий, Лиходієвський*; **б) зовнішні ознаки, що характеризують лиху вдачу візуально:** *Лихолоб, Лиховид*; чи **соціальний стан:** *Лихолат*; **в) вікові і родові ознаки, приналежність:** *Лиходід, Лихобаба, Лихолітенко*; **г) здібності:** *Лиховайда, Лихопой, Лихопека* та ін. (сс. 294–295).

Аналізуючи антропоніми з компонентом *-їд(-їж-)*, дослідник цілком вмотивовано доводить, що в живомовній стихії українського народу здавна побутували слова з достатньою характеристикою індивіда щодо **споживання певних став** (*борцоїд, короїд, рибоїд, салоїд, солодкоїд, шкапоїд*), **ознаки ситості** (*об'їда*), **своєрідних харчових уподобань** (*жабоїд, крейдоїд, медоїд, молокоїд, холодноїд*), чи їх **несприйняття** (*неїжмак, неїжхліб*), або **темпів поїдання** (*скороїд*). Ці назви закріплені за носіями як прізвиська, а потім успадковані за родинами як прізвища: *Бабоїд, Качкоїд, Квашоїд, М'ясоїд, Сироїд, Довгоїда, Іжук, Неїжко, Ненаїденко, Переїденко* (с. 265–267).

Особливої уваги заслуговують розділи, в яких розглядаються окремі лексичні одиниці української мови та специфіка їх використання як словотвірної бази для прізвищ. Так, у розвідці «*Слово борц в ономастичному та апеллятивному контексті*» (с. 39–67) автор подає цікаві історико-культурні відомості про українську національну страву, про перші згадки цієї назви в лексикографічних джерелах, пояснює її етимологію. Проаналізувавши твори відомих вітчизняних та зарубіжних публіцистів, письменників (І. Сіренко, І. Хейлик, О. Афанасьєв-Чужбинський, О. Перлюк, В. Заремба, П. Глазовий, А. Паламар та ін.), дослідник доходить висновку, що борщ як страва для українця має символічне значення надійного даху над головою, родинного тепла, сімейної злагоди (с. 52), однак, вжите на сторінках преси, це слово набуває гострої соціальної характеристики, несподіваних конотацій: «*Але ми, як ті німі, вперто пхаємо до того горщика ще більше старих підшош і здохлих котів і наївно сподіваємося, що з тих помій вийде густий, наваристий український борщ*» (с. 62). Дослідник підкреслює, що в загальнонародній мові слово *борщ* і похідні від нього виконують досить активну функцію не лише самозбереження, а й творення нових мовних одиниць на рівні лексичному й семантичному, а в антропонімічній системі прізвища з «борщовою основою» характеризуються своєрідною специфікою деривації. Найпоширенішою тут є **безафіксна модель:** *Борщ* (с. 59), для морфологічного способу творення досить продуктивним є **суфіксальний спосіб:** *Борщевський, Борщенко, Борщук* (с. 60). У студіях також проілюстроване використання лексеми *борщ* в українській фразеології: «*Борщ – аж хвилі встають*», «*Травневий дощ, як з грибами борщ*» (с. 62).

У нарисі «*Від Хама до хамства*» (сс. 68–89) на прикладі однієї лексичної одиниці автор ілюструє процеси переходу власної назви в загальну зі збережен-

ням у семантиці рис однойменного персонажа (с. 68). Здійснюючи комплексний аналіз цієї мовної одиниці, науковець зауважує на її експресивному забарвленні, підкреслює, що семантико-стилістичні функції слова *хам* у контекстах тлумачних словників використовуються в обмеженій кількості ситуацій, проте діапазон контекстів, де можна зустріти досліджувану лексичну одиницю, а також похідні від неї слова, досить широкий: «*Не дай, Боже, з хама пана*», «*Хамів сину!*» (с. 73). Для ілюстрації вживання слова у значенні «зухвала, груба, нахабна людина» дослідник відшукує надзвичайно цікаві приклади зі щоденникових записів (Олесь Гончар), художньої літератури (Л. Костенко, Р. Лубківський, М. Лукаш, О. Черногуз та інші), засобів масової інформації (О. Медуниця, М. Джемільєв, А. Кокотюха). Окремо звернено увагу на словотвірні можливості аналізованої лексеми в українському антропоніміконі: *Хамик*, *Хамчишкін*, *Хамула*, *Хаматишин*, *Хамовненко* та ін. (с. 84–85).

Розділ «*Від Холуя до холуйства: етнолінгвістичний і когнітивний погляди на лексико-семантичне поле „прислужництво”*» (с. 90–115) присвячений дослідженню етимології, лексико-семантичних функцій та словотвірних можливостей лексеми *холуй* у текстах художнього, публіцистичного, наукового та офіційно-ділового стилів. Автор констатує, що останнім часом вживання цього слова активізувалося в живомовному народному середовищі та в засобах масової інформації та художній літературі, що постає яскравим відбиттям соціальних взаємостосунків у сучасному українському суспільстві, його моралі й духовних якостей. З оперттям на дослідження Н. Стратулат, науковець наголошує, що слово *холуй* (зі значенням «лакей», «слуга») зазнало семантичного переосмислення, значеннєвих модифікацій та перетворень (с. 97), і, ужите в новому значенні «той, хто запопадливо прислужується кому-небудь, плазує перед кимсь» набуває нової функції, наповнюється новим психологічним змістом, нерідко супроводжуваним емоційно-експресивною конотацією, широко реалізується в сучасному публіцистичному, літературному, політичному дискурсах. Наприклад, В. Сосюра: «*Ходить навшпіньках день за днем, Коротше – бути холуєм*» (с. 98); Д. Донцов: «*Цю духовну настанову демо-соціалістичної і радикальної „еліти”, в 1918 р. М. Грушевський характеризував як „духове холопство, холуйство раба, якого так довго били по лиці, що не тільки забили в нім всяку людську гідність, але зробили прихильником неволі і холопства, його апологетом і панегіристом...”*» (с. 99); І. Сенченко: «*Читачу мій – я ретельний, я прекрасний холуй*»; в електронних засобах масової інформації: «*Холуй – це „патріот” лише своєї власної хати, яка завжди була, є і буде „з краю”. І саме тому цей холуй, допавшись до влади, обов’язково створить не національну і не народну державу, а лише облудний муляж, видимість сякої-такої „держави”, за якою приховано... систему тотального холуяжу. Систему, де холуї нижчого рангу служать холуям вищих „розрядів”, забезпечуючи їхнє розкішне життя своїми послугами і „дарами”, а оті „вищі” сановники холуяжу дозволяють нижчим шакалам безкарно грабувати нас з вами, тобто народ, здобуваючи оті самі „дари”*» (с. 101–102); у заголовках: «*Діяння виконавчих холуїв*», «*В дію вступають судові холуї*», «*Залізний принцип холуїв*», «*Комплекс холуя*»,

«*Табачник готує холуйський підручник з історії?*», «*Холуєві-початківцю*» (сс. 106–107). Як свідчать наукові пошуки А. Поповського, в системі українських прізвищ засвідчено також прошарок антропонімів, хоч і незначний, утворених на кореневому ґрунті цього слова: *Васко Холуєко, Хведорь Холуи, Холуйко, Холуйчак, Холуйчик, Холуйченко* (с. 107) та ін.

У нарисі «*Дециця про штани та їх антропоназви*» (сс. 116–130) автор із властивою йому ретельністю здійснює етимологічний, семантичний та функційний аналіз лексеми *штани*. Загострює увагу на необхідності глибокого й послідовного вивчення антропонімів із цим компонентом, бо саме такі назви формують певну систему, фіксують особливості українського менталітету, творять феномен національного духу за специфічними мовними ознаками (с. 121). А. Поповський виокремлює прізвища, утворені за ознаками **кольору та крою одягу**: *Білоштан, Красноштан, Рябоштан*; за **ознакою наявності у когось штанів**: *Штанко, Штанько, Штаненко* (с. 125); за **ознакою відсутності цього одягу у когось**: *Безштанько* (с. 126), та підкріплює приклади інформацією статистичної бази інтернет-джерел «Популярні прізвища та імена України» та «Вся Україна – мешканці» (с. 122). Словотвір таких прізвищ представлено здебільшого **основоскладанням**: *Чорноштан, Малоштан, Кривоштан*; **суфіксальним способом**: *Штанько, Штанченко, Штанюк, Штаній*; **префіксально-суфіксальним способом**: *Безштанько, Розірвштани, Намакштанський* (с. 127). Результати дослідження дають змогу дослідникові вбачати перспективу подальшого опрацювання цього мовного явища на значних діалектних масивах України й на текстах української діаспори.

У розвідці «*Чи перевелися перевертні?*» (сс. 281–292) детально розглянуто функції слова «перевертень» з погляду міфології та реального сприйняття в різні періоди історичного розвитку українського суспільства в живомовному народному середовищі та в різножанрових джерелах у контексті лексикографічних праць, студій громадських діячів і майстрів художнього слова від Тараса Шевченка до сьогодення. Важливо, що, аналізуючи твори сучасників (Т. Шпичук, А. Ковальчук, П. Таланчук), автор не залишається осторонь болючих тем подій на Сході України, викриття перевертнів у правоохоронних органах, військових оборонних структурах, серед працівників державного апарату, духовних пасторів церкви тощо: «...*Увесь цивілізований світ здивований тим, що він побачив: на тлі масового убожіння населення України купка перевертнів, що править Україною, жирує, втративши при цьому всі ознаки нормальної порядної людини. Це явище викликало у суспільстві моральний шок і отримало назву „Духовний Чорнобиль“*» (сс. 288–290).

У розділі «*Слово лобода в ономастичному та апелятивному аспектах*» (сс. 141–154) розглянуто смислове навантаження досліджуваної лексеми в українському загальнонародному мовленні, антропонімну організацію на основі цього слова та художні засоби його реалізації у фольклорному, художньому та публіцистичному дискурсі. Особливу увагу привернуто до появи негативного образу Володьки Лободи в романі Олесея Гончара «Собор» і тих реальних носіїв прізвищевих назв, що увійшли в історію України як визначні особистості вій-

ської справи, науки, мистецтва, спорту. У контексті розглядуваного питання унікальним матеріалом дослідження постають відомості про використання цієї рослини під час голодоморів 1932–1933, 1946–1947 років. Автор наводить промовисті приклади: *«Голодний мор косив дорослих і дітей, – згадує Іван Дерев'янка. – Тоді я сам ледь не сконав, наївшись „рубанців”. Можуть спитати: що ж то за наїдок? Звичайна тирса: кукурудзяні качани без зерна товчуть у ступі, змішують з лободою і печуть так звані коржусики»*; *«Не забували і про „традиційну” селянську їжу – лободяники»* (с. 144). Окремо А. Поповський аналізує сучасні прізвища зі словотвірною формою лобода та наводить приклади похідних суфіксальних прізвищ: **-ач:** Лободач; **-ін/ин-ськ(а):** Лободзінська, Лобозинська; **-енк(о), -ин:** Лободенко, Лободин; **-ич:** Лободич; **-ов-ськ(ий):** Лободовський; **-юк:** Лободюк; **-як, -ян:** Лободяк, Лободян (с. 151). Досить ёмно репрезентовано інформацію про визначних українців, прізвища яких утворені на основі лексеми лобода, як-от: **Лобода Григорій** – гетьман повстанського війська 1594–1596 рр.; **Лобода Андрій Автономович** – військовик, повний кавалер ордена Слави; **Лободюк Валентин Андрійович** – доктор технічних наук; **Лобозинська Софія Миколаївна** – економіст; **Лободовський Михайло Федотович** – письменник, перекладач, етнограф (сс. 151–152).

Близьким до попереднього нариса за змістом і способом подання аналізованого матеріалу є розвідка *«Лексико-семантичні функції слова **перекотиполе** в українській мові»* (сс. 177–189). Науковець, досліджуючи функційний потенціал лексичних і семантичних можливостей вказаного слова як художнього засобу відтворення дійсності, підкреслює, що зараз воно здебільшого вживається в переносному значенні, що зумовлено специфікою літературного й публіцистичного дискурсу: *«Як горе, мов терен, всю душу поколе, Коли одцуралось тебе вже усе, І ти, як сухе **перекотиполе**, Не знаєш, куди тебе вітер несе»*, *«Тільки й бачив я рідний край, поки ріс, а там, як оддали у службу, так і пішов, не по своїй волі блукати по світу, як те **перекотиполе**, що вітер носить по степах»*, *«Ми не народ-**перекотиполе**, а народ із давньою історією»*, *«Наше коріння не дасть вітрам історії погнати нас **перекотиполем»*** (с. 180). А. Поповський відшуковує цікаві словотвірні варіанти цього слова, наводить приклади з поетичної лірики, як-от: *перекоти горе, перекоти щастя, перекоти світ, перекоти літа, перекоти відчай, перекоти біль, перекоти душа, перекоти серце, перекоти лихо, перекоти зло та ін.* (с. 184).

Питання умов і причин спотворення українських прізвищ у періоди асимілятивної ідеології щодо українців порушено в нарисі *«Зросійщення українських прізвищ»* (сс. 131–140). Ретельно проаналізовано деформацію спадкових антропонімів українців у плані наближення до російських на фонетичному, акцентуаційному, орфоепічному та граматичному рівнях. Виконане дослідження дає змогу авторові стверджувати, що такі явища зумовлені: а) асимілятивною мовною політикою тих держав, під владою яких перебувала людність України на різних етапах суспільного розвитку; б) зацікавленістю самих носіїв і працівників адміністративних установ, що оформляли паспортну документацію; в) репресивними заходами щодо певних прошарків українського суспільства (с. 131).

Вивчаючи сучасні студії з цього питання (О. Кашталян, В. Горпинич, М. Гвоздь, М. Хрієнко та інші) та аналізуючи багатий лексикографічний матеріал, А. Поповський класифікує деформаційні явища в українських прізвищах, що відбулись: **у системі вокалізму:** [а, е] замість нормативного [о]: *Аладько, Барщевський*; б) [е], [є], [о] замість [і]: *Рябейчук, Белодєд, Нездоймінога* або навпаки – *Стіценко*; в) [е] замість [и]: *Піщемуха*; г) [і] замість [и, о]: *Господідай, Прідібайло, Ціцька*; д) випадні [і, о]: *Карнабіда – Карнабда, Песиголовець – Песіглавець*; **у системі консонантизму:** а) [н] замість [м]: *Ніколенко, Ніколайчук, Нікітенко, Нікітєнко, Нікітчук*; в) [л] замість [в]: *Гоніволк, Убейволк, Долгошапка, Полторабатька, Полторакожуха*; г) [сч] замість [щ]: *Счастлівець, Безсчастний*; **на морфологічному рівні:** виділяються флексійні та суфіксальні форми на **-ой, -ін, -ов:** *Козодой, Цаберябой, Гречшиків – Гречішкін, Живодер – Живодьор – Живодьоров, Борцов, Чабаненков, Чоботарьов* та ін. (с. 139).

У розділі «*Односкладові українські прізвища*» (сс. 155–163) проаналізовано словотвірну організацію прізвищевих назв, які витворилися в процесі історичного розвитку українського етносу й широко використовувалися не лише в писемних пам'ятках, а й у сучасному діловому мовленні, фольклорі, художній і науковій літературі, періодиці, засобах масової інформації. Визначено чинники та джерела творення односкладових антропонімів на основі загальнонародної мови та іншомовних запозичень. Автор, з опертям на праці відомих сучасних українських та зарубіжних лінгвістів (Ю. Редько, П. Чучка, М. Худаш, М. Демчук, Р. Керста, В. Горпинич, Л. Кравченко, К. Глуховцева, О. Суперанська, М. Бірило та ін.), подає класифікацію за способом творення відіменних односкладових прізвищ і виділяє: **а) колишні імена, які успадкувались як прізвища внаслідок переосмислення: ім'я предка без змін стало назвою нащадків, як-от:** *Ждан, Кость, Сай, Сак*; **б) номінації, утворені способом скорочення імені, прізвища:** *Мих* (Михайло), *Мусь* (Мусій), *Нич* (Ничипір), *Філь* (Філемон, Феофіл, Теофіль); **в) прізвища зі зменшеними (пестливими) або згрубілими формами, що утворилися безсуфіксальним способом через скорочення основи й пом'якшення кінцевого приголосного власного імені:** *Гринь, Зінь, Даць, Луць, Ксень, Мись, Пронь, Сень, Стець*. Сюди ж автор додає односкладові українські антропоніми іншомовного походження з **латинської:** *Фавст* < Faust < faustus 'благословенний'; **польської:** *Грень, Гресь* < Гржегорж; **угорської:** *Дюрдь* < Юрій; **німецької:** *Фріц, Фриц*; **румунської:** *Фур* < fur – 'злодій'; **єврейської:** *Шмуль, Чмуль* (сс. 157–159).

Глибокий та всебічний аналіз джерел формування односкладових прізвищ дає змогу дослідникові виділити такі лексико-семантичні групи: **а) етноніми, що відрізняли пришельців від аборигенів** (їх спочатку надавали прибульцям як прізвиська, а вже згодом вони ставали родовими прізвищами): *Грек, Волох, Шваб, Чех, Серб, Прус, Лях*; **б) відтопонімічні односкладні антропоніми:** *Бар, Дон Керч, Крим*; **в) назви за соціальною належністю:** *Граф, Князь Війт, Драб* – 'бідняк, жебрак', *Раб, Цар*; **г) назви професій і занять:** *Драч, Кметь, Кміть* 'господар, газда', *Трач* 'той, що розпилює колоди на дошки', *Ткач, Скляр, Шмід, Гнап* 'майстер виготовлення сіряків та опанчі', *Швець, Звон* 'цер-

ковний дзвонар'; д) **назви, пов'язані з релігійною діяльністю:** *Дяк, Поп, Мних*; е) **назви, які відповідали характеристичні певних ознак людини з-поміж загального оточення.** Автор уточнює, що такі прізвища утворені від назв фізичних та вікових ознак тіла людини – зросту: *Мал, Куц, Юнь*; обличчя: *Ніс, Вус, Чуб, Зуб*; фізичних вад: *Глух, Горб, Крив, Кос*; зовнішнього вигляду: *Крась, Фай* 'гарний, красивий, файний'; прикмет чи знаків на тілі: *Шрам*; рис характеру: *Дик, Мрук, Швидь, Шуть, Злий* (сс. 159–160).

Аналізуючи лексичну базу творення односкладних прізвищ, науковець виділяє 15 лексико-семантичних полів, серед яких: 1) назви знарядь праці та частин різного приладдя (*Цін, Гніт*); 2) назви предметів хатнього вжитку (*Глек, Кіш*); 3) назви зброї (*Кріс, Шрот*); 4) назви тварин (*Биць, Щур, Лось, Рак*); 5) назви птахів (*Гіль, Грак, Сич, Шпак*); 6) назви дерев (*Бук, Граб, Дуб*); 7) назви риб (*В'юн, Кит, Лин, Ляц, Сом*); 8) назви комах (*Гедзь, Гедз, Дрік, Жук, Здрок, Кліц, Трут, Хруц*); 9) назви рослин та їх частин, квітів (*Біб, Гриб, Глод, Хмель, Куц*); 10) назви харчових продуктів та страв (*Борщ, Будз, Джур, Квас, Книш, Корж*); 11) назви одягу, тканини (*Бриль, Лах, Шаль, Шовк*); 12) назви ігрових розваг (*Квач, Пиж* – рід дитячих ігор, *Туз*); 13) назви акустичних проявів (*Гук, Гам, Крик*); 14) назви абстрактних понять (*Біль, Блуд, Чад, Блат* та ін.) (сс. 161–162).

Нариси «Українські прізвища, пов'язані з бджільництвом» (сс. 164–176) та «Українські прізвища, пов'язані з юриспруденцією» (218–231) становлять змістову єдність, оскільки у них розглядаються антропоніми, пов'язані зі специфічною сферою діяльності людини.

Цінним є те, що, аналізуючи фактичний матеріал, А. Поповський увиразнює багату палітру антропонімів, що вказують на **видобуток, збереження, якість та використання меду в харчовій промисловості, фармакотерапії:** *Медик, Мединський, Медушак, Твердомедов*; на **видобуток та переробку воску:** *Воскар, Воскобойник, Воцаний, Восколюб*. Не оминає автор й аналізу малопоширених антропонімів: *Рій, Роєнко, Роєк, Безулик, Бортниченко, Вулик, Пчульник* (сс. 169–170).

Розглядаючи антропоніми, пов'язані з юриспруденцією, науковець акцентує увагу на причинах виникнення таких найменувань; наголошує, що у процесі становлення судочинних органів та органів правопорядку формовані прізвища осіб на основі тих загальнономовних назв, які уособлювали функційні обов'язки певних ланок правоохоронної системи (*Законов, Засідателєв, Ключник, Комендатенко, Комісаренко, Праведник, Правник, Правдивий, Правдин, Правдюк, Свобода, Ходакевич* та багато інших). А. Поповський з'ясовує шляхи утворення таких прізвищ та виділяє найпоширеніші в українському антропоніміконі, серед них утворені на основі слів **суд:** *Суддя, Судейко, Судейченко, Самосудов, Ясудович* (сс. 220–221); **війт:** *Війт, Війтенко, Війтина, Війтинський, Війтишин, Війтович, Вітовський* (сс. 222–223) та ін.

У нарисах «Українські прізвища з числівниковою основою» (сс. 190–202) та «Українські прізвища із займенниковою основою *сам / само*» (сс. 203–217) антропоніми аналізовані з погляду частиномовної належності їхніх твірних основ. Автор досить вдало класифікує прізвища, утворені за допомогою означально-

кількісних числівників: **а) власне кількісна числівникова основа + афікси:** *Єднак, Оденець, Третьаченко, Чотирко, Сорокевич* (сс. 190–192); **б) дробова числівникова основа:** *Півторабатько, Полубатько, Півторак* та ін. (с. 192–193); **в) неозначено-кількісна числівникова основа:** *Малохатько, Багатожон* (с. 193); визначає групи за структурою твірних основ-числівників (прості та складні), акцентує увагу на причинах появи цих антропонімів; визначає важливість дослідження таких найменувань не лише для мовознавства, а й для інших гуманітарних наук.

Аналіз словотвірної й лексичної організації антропонімного поля із основою *сам / само* дає підстави А. Поповському говорити про цілком розгалужену систему творення власних назв (прізвиська та прізвища) в українській мовній картині світу, а дослідження цих процесів визначати цікавою цариною лінгвістики з огляду на діалектичний зв'язок власне мовного явища з його концептуальним (світоглядним, культурним, духовним) корелятом (с. 204). Значне місце відведено класифікації в межах лексико-семантичного способу творення прізвищ, характеристиці словотвірних моделей, серед яких: **а) займенникова форма з чистою основою:** *Сам*; **б) займенникові форми, утворені за допомогою афіксів та іменників:** *Самая, Самай, Самій, Самжара, Самосьонок*; **в) займенник + займенник:** *Самотой, Самояте*; **г) займенник + іменник:** *Самохліб*; **д) займенник + числівник:** *Самодин*; **е) займенник сам + прикметникові форми:** *Самогайський, Самоплавський, Саморідний*; **ж) займенникова форма + спонукальна форма дієслова:** *Самограй, Самосій, Самодрига*; **є) модель з усіченими дієслівними формами:** *Самовар, Самозвон, Самоквіт* та ін. (сс. 204–210).

Загалом рецензована монографія є завершеним дослідженням і становить вагомий внесок у сучасну гуманітарну науку. А. Поповський пропонує широкому загалу працю, виконану на багатому фактичному матеріалі, який спонукає до подальшого глибокого вивчення українського антропонімікону й до роздумів про самоусвідомлення себе як українця, про самоідентифікацію особистості. Необхідність такого дослідження не викликає сумнівів, оскільки воно відкриває перспективу нового осмислення питома українських антропонімів, розкриває можливості їхнього використання в художньому, публіцистичному, політичному дискурсі, активізує пошуки відповіді на давно назрілі питання українського антропонімікону, його статусу у слов'янському та неслов'янському мовному світі.

*Олена Антонюк,
Анатолій Загнітко*